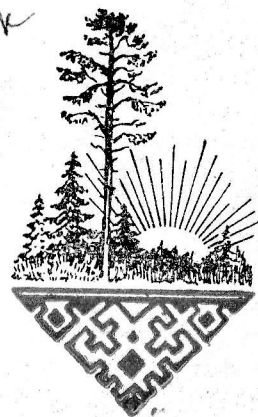

ПЕЛЕДМЕ КОРНО

МАРИЙ ЛИТЕРАТУРА
АНТОЛОГИЙ

*А. Корно Ток
1952 г.*

МАРИЙСКИЙ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ЙОШКАР-ОЛА * 1951

НИКАНДР ЛЕКАЙН

Н. Лекайн (Никандр Сергеевич Еремеев) 1907 ийыште, Марийский АССР, Моркинский район, Кучык памаш ялысе марда кресаньык ешеш шочын.

1925 ийыште Йошкар-Олаш толешат, кок ий марий совпартишколышто тунемын да ялыш пашам ышташ каен. Первый кок ойлымашыже „Настай“ ден „Пакет“ 1929 ийыште возымо улыт.

Лекайнын „Куртньӧ вий“ кугу романже 1939 ийыште печатлалтын. Тиде ик роман денак Н. Лекайн лудшо-шамычын палыме да пагалыме писательже лийын. 1941 ий гыч 1945 ий марте Лекайн Великий Отечественный войнан фронтлаштыже лийын. Фронтышто Н. Лекайн „Кугу сарын тулыштыжо“ луман вес кугу романым возен. Тиде роман 1950 ийыште посна книга дене печатлалт лектын.

КУГУ САРЫН ТУЛЫШТЫЖО

(Роман гыч ужаш)

I

— Тимка толын! Сай! Каласе, Тимофей Андреевич, кузе пашат? Могай уверым конденат?—йодо Коча.

— Сай увер, но серьезный. Мый кызыт гына Нагорный ял гыч толам. Тушто немецкий гарнизон шога. Продовольственный ден военный складышт уло. Кумылда лиймаште нуным тачак шалатен кертыда.

— А тушто немец-шамыч шукын улыт?

— Иктаж кумло ет. Офицер-шамыч йушӧ коштыт. Авыраш пешак йӧнан.

— Тиде сай,—мане Евсей Коча. Прыгунов деч умбакыже йодышташ тӱнгале.

Икмыняр жап гыч партизанский отрядын командирже Евсей Коча Прыгуновым ужатен колтышат, комиссар Зуев ден штаб начальник Назарченком шке декыже узыктыш.

— Иван Матвеевич,—мане тудо комиссарлан,—тый ойлет: тиде рвезылан ушанаш огеш лий. Ужат, кок ганаланат сведенийым кондыш. Вашке мый тудым отрядыш налам.

— Кондашыже... тудо конда,—чыталтенрак пелештыш Зуев,—но мый утыжым ушанаш ом тошт. Шала рвезе—тиде икте, весыже—ала молан шке егла ок чуч. Сандене отрядыш налме шотышто туркалташ гынат уто огыл.

— Тылаңда утларак шинчаш кӱлеш,—мане Коча.— Мирный жапыштат пырля илен улыда.

— Мый шочынамже Сосновка ялеш огыл вет,—ойла Зуев.—Туге гынат изишыже, мутат уке, шинчем: Прыгуновын ачаже тысе огыл, тудо, кажется, толшо ет.

— Да, толшо ег,—коклаш пурен пенгыдемдыш Назарченко.—Тудо шукертак Сосновкеш верангын. Колхозыш пурымыжо деч ончыч озанлыкше икмарда шотан ыле. Угышб ег. „Айда лийже“ ок мутлане, шып коштеш.

— А кушеч толынжо?—йодо Коча.

— Тидыжым раш ом шинче.

Назарченкон умылтарымыжым комиссар шыпак колышт шинчыш да пелештыш.—Йбра. Тидын нерген вес гана ойлена. Каласе, командир, могай задача лийшаш?

Евсей Коча задачын могайжым Зуев ден Назарченконлан ойлен пуыш. Пытартышлан разведкым ыштен толмо нерген ушештарыш.

— А вик каена гын, уда лиеш мо?—вес ойым пуа Назарченко.—Ме тиде ялым вич парня гаяк пале-на-с.

— Те верым да ялым сайын шинчеда,—ойла Евсей Коча,—а кушеч миен пураш да ондакак мом руалташ—ода пале.—Тыге ме кок шинча ончен лодыш логалына. Чын. Мемнан вий ушнен. Но тудо вийым арам пытарыман огыл. Кок отряд иктыш ушнымо деч вара тиде первый операций. Тиде операций отрядын ончыклык илышыжым решатла.

— Первый мелна когарга гын, весыже сайрак лиеш,—коклаш пурыш Назарченко.

— Уке,—мане Коча.—Тыште первый мелна когарга гын, весыже йоршеш йулен кертеш. Айдыза первый мелнажымак сайрак кукташ тыршен пижына.

— Мутет шортньб,—шоктыш Зуев.—Ег мемнан уло. Нуным моштен гына кучылтман. Прыгуновлан утыжым ида ушане. Разведкым ышташ кӱлеш. Мый тыге шонем: разведкым ышташ Алексеевлан, Шубин ден Марковым пуаш кӱлеш. Ончена, кузе у командирна пашам ышташ тӱналеш...

Канаш пытыш. Шуко жап ыш эрте, Шубин, Марков да Алексеев разведкыш каяш тарванышт. Нуным Евсей Коча ужатен колтыш.

Йуд пычкемыш. Ордышкӱ нигунарат огеш кой. Кум разведчик-шамыч корем пундаш гыч ошкыл кӱзен кайышт. Ятыр жап нуно ик мут пелештыде эртышт. Лач кӱргыштышт гына кажныштын посна шоньмаш лийын. Пытартышлан Алексеев Марков могырыш савырнен пелештыш:

— Разведчик,—мане тудо,—тиде кундем тыланет утларак палыме. Ондак кузе ме ялыш миен пурена да мом ышташ тӱналына?

— Мыланна ял вуй гыч огыл, а кыдач пураш йӱнан,—ойла Трофим.

— Ала тушто тыйын палымет уло?

— Пожале,—мане Трофим,—Кирилка Безрукий деке пураш гын, уда ок лий.

— А пӱртшым палет?

— Палем.

Кирилка Безрукийын пӱртшӱб ял покшелне орол леваш деч кок сурт гоч шоген. Тудын сурт-печыже кыжганышан огыл. Изи пӱрт, урем могырыш кок изирак окна-шамыч улыт. Шенгелне—пӱртончыл, туштак кладовой, умбакыже леваш. Леваш йымалне вӱта. Кудвечыжым пече дене авырыме, капка олмеш—аньык.

Теве пакча шенгеч кум ӱмылка сарай воктеке толын йомыч. Нуно кудвече могырыш ончалычат, иктыже, печым вончен, кудвечыш пурен кайыш, пӱртончыл омса деран шогале. Тудо омсам почнеже ыле, но тӱкылымӱ. Тунам окнаш мийыш, эркын гына кок парняже дене яндам пералтыш. Пӱртыштӱб шып. Уэш пералтыш, но йӱк садыгак уке. Теве ынде весе миен шогале. Нуно коктын йыштак мутланыштат, адак окнам тӱкалеш тӱналыч.

Пӱртыштӱб кенета умлыдымо йылме дене ала мом ойлымо шоктыш.

— Фриц тӱшка!

— Писын, мӱнгеш!

Ег-шамыч почела куржын колтышт.

Шукат ыш лий, пӱрт гыч, чынак, немец-шамыч тӱршталтен лектыч да икте—уремышкыла, весе—пакча шенгече, пистолетым кӱшкӱ нӱлтен, куржын колтышт. Пакчаш лекше немец кок могырыш ончыштеш. Теве шинчажлан шемын койо. Тудо пистолетшым виkten, „лӱч-лӱч!“ почела лӱен колтыш. Вара, шкеже деч шке лудын, мӱнгеш куржын йомо.

— Шубин,—пеле йӱк дене пелешта Алексеев,—таза улат дыр? Кушто Марков?

— Таза улына,—шокта йыштак Шубин.—Теве тыланет Кирилка Безрукий. Кирилка Безрукийын ала капшат шӱэш. Трофим Иваныч,—мане вара тудо,—кӱн деке ынде каена?

— Мый эше муам. Айдыза Евдоким Максимыч деке. Тудат уда айдеме огыл ыле,—ойым пуа Марков.

— А мо, айдыза,—маныт молышт.—Мундырнб?

— Могай мундыр. Только урем гоч вончыман,—ойла Трофим.

— Тидыже сай огыл.

Нуно пакча шенгеч йыштак куржыт. Сарай гыч сарай шенгек шыледен, кужу почкалтыш лонга гыч ик оралте воктеке разведчик-шамыч толын шогальыч.

— Евдоким Максимычын пöртшö теве тидын тураштырак лийшаш,—шыпак Алексеевын пылышыш пелештыш Марков.

Тудо йыраг воктеч ошкылын, пöрт деке вола. Пöрт лукеш нуно шогальыч. Угыл шенгеч вуйжым пырысла луктын, Трофим урем кутынек кок могырыш ончыштеш. Теве тудо мөнгеш чакныш, шыпак ойла:

— Алексеев, сайрак ончал-ян, пурла велне шемын койшо—ен огыл?

Трофим олмо гыч Алексеев ятыр тütкын ончыш.

— Лудшаш уке,—мане.

Тудо тарваныш, урем тореш писын куржын, Евдокимын кудвечыш пурен кайыш. Изিশак вучалтышат, Марковат куржо, почешыже Шубин. Нуно кумытынат пöртончыл омса деке миен шогальыч. Омса тукылымб огыл улмаш.

— Мыйын почешем,—мане Алексеев, шола кидше дене пöрт омсам почын колтыш, нуно пурен шогальыч. Пöртыштö шып. Лач нер йук гына шокта.

Алексеев шырпым удыраде, пöрт көргö волгалте. Нунын шинчаштлан кўвар покшелне мален кийыше кум немец пернышт. Алексеев йолмучашышт гыч эртыш, лампым чүктыш. Тиде годым ик немец тарваныш, но вуйжым ыш нöлтал.

Оза шиже. Малыме пöлем гыч лектын, öрын ончале. Шубин тудлан парням рўзалтен шуктыш, пистолетшым ончыктыш. Евдоким Максимыч верешыжак кўэмалт шогале.

Алексеев пырдыж воктене кечыше шўргышовычым налын, тўрысö немецым вигак умша гыч пидаш тўнгале. Чыланат öрткен тарванышт, но вараш кодыныт, нунын ваштареш пистолет-шамыч виктаралтыныт.

— Хенде хох!—кычкырал колтыш Алексеев.

Немец-шамыч кидыштым нöлтал шогальыч.

— Гитлер капут! Гитлер капут!—ойлыштыт. Разведчик-шамыч иктын умшам пидмеке, весыным, вара кумшыным пидыт.

Евдоким, нимом ышташ öрын, чытырен шога.

— Те кушеч улыда?—йодо тудо.

— Мо пашат? Айда тыят чий!—шоктыш Алексеев.

— Мыйже молан?

— Ит мутлане! Писын чий.

Партизан-шамыч немецкий автоматым, пистолетым поген налычат, пленный немец-шамычым луктыч, Евдоким Максимовичымат ышт кодо. Вашке нунын тупышт, пакча шенгекке каен, пычкемыш йудеш йомо.

Нуно писын ошкedenыт. Немец-шамычым вашкыктеныт. Почешышт Евдокимат кодын огыл, только тудын чонжо йулен, шолын: „мыйже керек, ешем арам пыта“, шонен.

Волгыжаш тўнгалме годым разведчик-шамыч шке илмышкышт толын шуыныт. Евсей Коча деке пленный-шамычым конден шогалтеныт.

— Евсей Коча,—манын Алексеев,—кум пленный фриц-шамычым тыйын пöлемышкет пурташ разрешитле.

— Мом йомаклет?—шоктен Коча, ушанен огыл.—Ну пуртыза,—манын вара.

Немец-шамычым пуртен шогалтымеке, Евсей Коча ден Зуев öрын онченыт.

— Вот молодцы!—манын Евсей Коча.

Пленный-шамыч деч комиссар кўлеш сведенийым налын кертын огыл. Но партизан-шамычын кумылышт кушкö нöлталалтын. Нуно йывыртеныт, немецым толын онченыт. Кондымо мужик—Евдоким Максимович немец-шамычын кушто кунар илымыштым, могай верыште склад шогымым—чыла раш каласкален. Тыге сведенийым погымеке, операцийлан ямдылалтыныт.

Отрядыште чылажлан оружий ситен огыл: вич ручной пулемет, лу чоло ППШ-а, кум немецкий автомат да пистолет-шамыч. Боеприпас шагал, граната коло штук. Нуно пычал узгарыштым эрыктеныт, патронным шовыч дене уштын йытыраеныт. Евсей Коча занятыйым шке эртарен. Тудо партизан-шамычым кум тўшкалан шелын. Кажнылан задачым шынден. Нунылан операцийын обций планжым умылтарен. Группа кузе шкенжын объектшым руалтен налшаш, тиде годым могай дисциплина лийшаш, кутырен.

— Йолташ-шамыч, — манын тудо, — бойышто лүдде действоватлыза, пенгыдын кредалза, пуля гай керылтса, жаным ида шуйо, решительный лийза. Кунам тый от луд, писын действоватлет, тунам тушман нимомат умылен ок шукто, сенымаш мемнан кидыште лиеш. Эн тугъжб — лүдмб ок кұл. Мутлан: тый корно дене эртет. Ончылнет ег канен шинча, тамакым шупшеш, шкеже ёрдыш онча, але просто вуйжым кумык сакен кана. А тый тудын деке шыпак миет, кенета кычкырал колтет. Мом тудо тунам ышта?

— Чот лүдеш, — мане икте.

— Лүдмб огыл, умшаж гыч трупкажат миен везеш, — мане весе.

— Во, чын! — шоктыш Евсей Коча. — Немец дек шижде керылташ күлеш. Теве тенгече кум фрицым мемнан рвезе-шамыч пидын конденыт. Кузе тидым ыштен кертыныт? Нуно лүдын огытыл, решительно действоватленыт. Тыгак ме ончыкыжат ыштышаш улына.

— Чын! — маныт партизан-шамыч.

— Пашана сайын эрта гын, ме поена, — ойла умбакыже Евсей коча. — Мемнан кидыште боеприпас шуко лиеш. Мемнан кидыште продовольственный склад лиеш.

— Пытаргыш вур чўчалгыш марте кучедалаш тугналына! — ик йук дене товатлен, партизан-шамыч кычкыралыч.

Занятий пытыш. Нуно шке верышкышт шаманышт. Кас марте каналташ эрык пуалте.

Штабыште паша шолын. Отрядын командирже Евсей Коча комиссар Зуев дене мутланен. А вара каласен:

— Иван Матвейыч, тый изиш гыч боец-шамыч деке коштын савырне. Настроенийыштым пален нал.

— А кунам тарванена? — йодын Зуев.

— Мый решитленам, — ойлен Коча, — пелйудлан тышеч лекташ. Иктаж кум часлан ялым налаш күлеш.

Тыге канаш эртыш.

Латкок шагат йўдым партизанский отряд йол умбаке шогале, чылан икгай кынелыч. Комиссар Зуев кок-кум пенгыде мутым каласышат, партизан-шамыч тарванен, группа дене Нагорный ял могырыш ошкылыч.

Кум салтак уке лийме деч вара эрлашыжым эрдене тиде районсо немецкий командований пеш чот шыдешкен. Гарнизонын начальникше караул начальникым

шке декше ўжыктен, чот вурсен, лу суткалан арестоватлен. Постышто шогышо-шамычым чылаштымат гауптвахтыш шындылын. А варажым салтак ден офицер-шамычым тошто пачерышт гыч у верыш кусаркален. Постым чыла вере пенгыдемден, уремысе патрульым кок пачаш шукемден. Немецкий командований шижын: кум салтакым, моло огыл, партизан-шамыч нангаеныт. Сандене гарнизонлан строгий приказым пуэн: кеч могой ег урем дене ынже эрте, кучаш да штабыш ужаташ. Салтак-шамычлан бдительный лияш. Тревога гоным икгай тарванаш... Тыге немецкий командований ямдылалтын.

... Йўдым Нагорный ял шем ўмылкала койын шоген. Чыла вере шып. Тыглай ончымаште тиде ялыште егшамыч тымыкын илат манын, шонаш лиеш. Чынжым чылт весе: корем тўрыштб, тошто колхозный склад воктене, кок немец мбнггеш-оньыш коштедат. Тыште продовольственный склад. Тушеч мўндыр огыл — колхозный идым. Идым леваш йымалне штабель дене оптен шындыме яшлык-шамыч. Тушто снаряд, шуко патрон, а ик лукышто орален оптым винтовка, автомат, граната-шамыч. Тыште кок часовой.

Пычкемыш йўдыштб шыпак ошкыл толын, партизан Алексеев ден кок йолташыже боеприпас склад воктеке миен шуыч. Алексеев пудыргыл пытыше шийме машина воктеке нушкын мийышат, йыштак возо. Идым велке онча. Нимат ок кой. Пычкемыш. Теве идым воктеч мыгыл-мугыл койын шем ўмылка лектын шогале. Шуко жап ыш эрте — весе сўретлалте. Нуно коктын ала мом шке семьюнышт пелештышт, вара весыже идым вес могырышкыла ошкыл эртыш. Кодшо немец изиш шолгалтышат, тарваныш. Алексеев кинжалым писын шупшыш лукто, тбришталтен немец ўмбаке керылте. Пўсб кинжал немецын вуйлешымым шалатен волен кайыш. Немец эсогыл „ох“ манынат ыш шукто, йбрльб. Вес часовой шиже. Тудо, мо лиймым умылыде, Алексеев велкыла савырнен ончалме гоным кок партизан-шамыч толынат лижыч. Вашке тудат шыпланыш. Тыгак продовольственный склад воктенсе часовой-шамычымат Шубин ден кок йолташыже йбн дене пытареныт.

Уремыште кредалмаш тарваныш. Марковын группыжо разведкын данныйже почеш куд угылан тош-

темше лапкатарак пörтүм авырен. Тушто шагал гын, кумло немецкий салтак ден офицер-шамыч лийшаш ыле. Нуно тиде пörтүш гранатым кышкен керылтыныт. Но йонгыш лийыныт. Немец-шамыч тышеч вес квартирыш кусненит улмаш.

Тревога гарванымеке, немец-шамыч чылт вес пörт гыч дүйылташ тўгалыныт. Марков умылыш. Тудо тунамак обороным нале да ваштарешышт тулым почо. А Алексеевын да Шубинын взводшо нимом умылен огыт керт: кушто немец, кушто партизан. Связь кўрылтын. Иуд пычкемыш. Алексеев ден Шубин лакча шенгеч уремыш лектыч. Шубинын ойжо почеш нуно немец-шамычын илыме пörт воктеке лишемеч. Шубин йонгыш умылен. Тыште Марков аралалт шога шонен. Кунам тудо немецкий офицерын кычкыркалмыжым кольо, тунам гына умылыш, Алексеевлан каласыш. Тудыжо писын решенийым ыштыш.

— „Батальон“, за мной!—кычкырал колтыш Алексеев.— Ура-а-а!

Партизан-шамыч уло кертмын „урам“ кычкырен, немецкий пörтүш керылтыч. Граната ходыш кайыш. „Рүшт! рүшт!“ пудештылаш тўгале. Автомат-шамыч трам-трарарамым пöлтальыч. Тул шикш, кочо ўпш пörтүм вўдылеш. Тиде жапыште Марковын группыжат тышке толын шуо. Немец-шамыч куржаш тўгалыч.

Кредалмаш талышна. Иктын, коктын квартирыште илыше немец-шамыч дүйылтмө йўкым колын, йымал тувыр-йолаш дене уремыш лектын куржыт. Шофер-шамыч машиниш шинчын, урем дене магистраль могырыш чымыктат. Но нуно шуко ончыко каен огыт шу, засадыште шинчыше партизан-шамыч корныштым пўчкыт.

Кредалмаш пеш шуко гын, шагат шуйныш. Вара шылланыш, пий оптымо йўкат ок шокто. Партизан-шамыч гына шылланен огытыл. Нуно имным кычкен, орвашке продуктым оптенит. Боеприпасым, оружийым грузитлен, партизанский илемыш шупшыктенит. Тыште моло кўлешан ўзгар кокла гыч кок радиоприемник лийын. Иктыже кугу улмаш, а весыже карманный, изи установка. Тидыже пеш йöнан. Алексеев тудым шкаланже нале. Кунам партизан-шамыч ял гыч мо кўлешым луктын пытарышт, нангаяш лийдыме кодшо боеприпас пудешт кайыш. Виян тул йылме кавашке кўзен, кава пундашым нулале.

Келге корем пундаште, партизан-шамычын илыме верыште, таче кугу пайрем. Сер воктелан кўнчен, сайын маскироватлыме землянка-шамыч ваштареш кужу кутышан ўстел шуйна. Ўстел кок могырышто олымбал. Олымбалым але ыштен шуктымо огыл. Партизан-шамыч эше тыгыде пушенгым рўен варам оптат. Ўдраманш-шамыч ўстел ўмбалым плащ-палатка дене леведыт, кочкышым нумалыт.

— Вот чапле бокал!— манеш Алексеев.— Шубин, тый тидын дене йўат?—снаряд вуйысо чаркам ончыкта.

— Сай бокал,—воштылалеш Шубин.—Как иктым пöлтальыч—ситыш: кушташат, мурашат лиеш.

Евсей Кочан ўмбалныже у гимнастерка, ўпым чаплын кок могырыш шерын шынден, онгышто Георгиевский крест, йолышто йылгыжше кем, шем кандалге брюк. Пондашым да брышым сайын гына тöрлен шындыме. Алексеевынат чиём сай. Ўмбалныже чапле у гимнастерка, крахмаландыме ош подворотник, ужар пенгыде брюк, немецкий кем. Чыла вере пайрем тўс. А йырым-йыр пенгыде орол. Коча таче оролым кок пачаш кугемден.

Ўстелым поген шуктымеке, партизан-шамыч чумырген шинчыч. Ял гычат уна-шамыч толыныт. Тыште уна шотышто Прыгунов, Ирина Павловна, Аня, Трофимын ватыже—Василиса Семеновна, Яков Назарченкон ватыже—Лукерия Степановна да молат. Вате-шамыч мариышт воктене шўрангыштыт. Аня ден Алексеев йыгыре шинчат. Партизан-шамыч чылан гаяк вооруженный улыт. Нунын кыдалыштышт я пистолет, я наган, я немецкий парабеллум, але кўзö.

Отрядын командирже Евсей Коча важнын кынел шогале, урвалдышым шупшылын, лудырак шинчаж дене кок могырыш ласкан ончале.

— Ешем-шамыч!—мане тудо.—Тачысе кечын ме Кугу Октябрьский социалистический революцийын коло нылымше идалыкшым пайремлена. Тиде пайремым ме немецкий фашизм дене кучедалме неле жапыште эртарена...

Партизан-шамыч докладым сай колыштыт. Алексеев Коча могырыш чарныде онча. Тудлан шонго командирын тўсыжö пешак палымыла коеш. Алексеев шкен-

Жый отрядшым Кочалан сдаватлыме годымак тудын тусышкыжӧ палаш тӧчен ончен. Но тунам тиде нерген шонкалаш жап лийын огыл. Адакшым тудо туслан тус толеш маньнат шоналтен. А тебе кызыт гын, шарналтен-шарналтен кычал шинчаш жапшат пеш йӧнан. „Кушан мый тиде шонгым ужынам“, шоналта Алексеев. Но нигузеат шарнен огеш керт. Ушышкыжо ер гоч вончыштарыше кугыза толын пура: „тудат тыгаяк таза кап-кылан ыле. Ала кызыт тудо кугыза ойлен шога...“

Алексеев воктене Аня ден енгаже—Василиса Семеновна улыт. Удырын шинчаже качым онча, ушыжо тудынат турлым шона, ик вер гыч весыш тӧрштылеш. Алексеев тыглай ончаш пеш йытыра тусанат огыл. Туге гынат, удырым ала можо лишемда, шумшытӧ шокшын пырткымашым шижтара. Воктенже ик егат ок лий ыле гын, Аня чытен кертде ондалеш да каласа ыле.

— Гена, мый тыйым йӧратем!

Алексеев гына нимом шинчыде Коча тусыш чоян ончен, тудын мутшым шыпак колыштын.

— Партизан йолташ-шамыч, Октябрь кечылан сенымаш ыштыме лумеш пайремнам почмылан шотлем! Ончыкыжо тылечат кугу сенымаш верч мый тиде бокалым нӧлталам,—маньын, мутшым отрядын командирже кошартыш.

— Виян лийже Октябрьский социалистический революций!—кычкыралыт чылан, вара йуын колтат.

Алексеев моло семынак бокалым нӧлталят, Аня дене пералтен йӧд.

Партизан-шамычын вуйышкышт кайыш. Нуно утларак мутланаш тунгалыч. Кодшо йӧдымсӧ подвиг нерген кажне ойла да моштымыжо семын моктанаш тырша. Прыгунов Коча лишке тольо. Евсей Коча аракам темышат, тудлан кучыктыш.

— А ну, Тимофей Андрейыч, давай коктын пералтена,—мане тудо.—Молодец улат, ончыкыжат мыланна шижтарен шога.

— Кертмем семын полшаш тунгалам. Мыйын чонем тендан чон пелен,—ышталеш Прыгунов.

Нуно коктын ваш пералтен йуын колтышт.

— Коча, мый немец-шамыч деч нигунарат лудмаш уке. Мый нунын пелен ала кунар гана йуынамат.

Шинчылтам, а шке мо кулешым ончылтам. Нунын кунар улмыштым шекланем. Тыгак тебе Нагорный ялыште ыштышым. Пырля йуна, эше нунын дечак бутылка аракам йодын налым. Тушеч вигак тендан деке. Тебе кузе шакпе-шамычым ондалаш кулеш. Мый кертам! Мый вет чыла ыштем!

— Тыге кулеш, Прыгунов,—манеш Евсей Коча.

Нунын мутланымашке комиссар Зуев толын шога.

— Коча,—мане тудо,—партизан-шамыч веселитлаш йодыт, ала разрешитлет?

— Эркинрак веселитлышт... Но шекланыза: иктаж могай тревога гын, ямде лийза.

— Йӧрыш,—шоктыш Зуев, савырнен ошкыльо.

— Йолташ-шамыч!—йӧкшым кугемденрак партизан-шамычлан пелештыш тудо,—мемнан Кочана веселитлаш разрешитлен. Только мый тыланда шижтарем: утыжым лушкаш огыл. Йырна тушман улмым ик минутланат ида мондо, тар узгарда ямде да кукшышто лийже.

— Кукшышто кучена!—шоктат партизан-шамычын йӧкышт.

Прыгунов гармоньжым шупшыл колтыш.

— Тимка, партизанский мурым шокталте-ян!—ышталеш Марков.

Прыгуновын шоктымыжо почеш ег-шамыч мураш тунгалыч. Муро йӧк эркинрак шарла.

По долинам и по взгорьям
Шла дивизия вперед...

Отряд командир Алексеев воктеке толын шинче.

— Ну, кузе чучеш, командир йолташ? Ушнымына сай але осал?

— Ушнымаште вий!—шоктыш Алексеев.

— Тиде вет когыньнан орелна-шамыч улыт,—моктана Коча.—Нуно але эркин мурат, а разрешитлаш гын, пожале, чодражат ок чыте—шелеш... А илыш?—йодо вара тудо.

— Илыш—илыш верч кучедалмаш,—манеш Алексеев.

— Моткоч чын!—кумыл нӧлтын пелештыш Коча.—Айда ынде мемнан виянме лумеш йуына.

Алексеев Кочан темыме аракам кучышат, тудын дене пералтымыж годым адакат тусышкыжӧ ончале.

„Уке, тиде ер гоц вончыктарыше кугыза огыл. Тудо кугыза нигузеат тыште лийын ок керт“, шоналтыш. Кенета Кочан онгыштыжо кечыше Георгиевский крест вес шонымашым конден пуртыш. „Тиде куп воктелан вашлийме кугыза огыл мо?.. Пожале, тудо. Кузе только пален налаш?“

— Кеч кузе гынат,—мане вара Алексеев, аракам йуын колтымекыже,—мый тиде кундемлаште лийынам.

— Кунам?—йодо Коча.

Алексеев кенже жапыште окружениеш кодмыжо годым Вачи Вачай да Шубин дене пырля кузе куп воктелан чумыргышо кресаньык-шамыч деке миен лекмыштым, тушто ик шонгын вурсымыжым ойла.

— А саде шонго кугыза ончен шогышат, тўнале: „Могай нуно утарыше! Ужат, нуно шкештат немец деч шылын куршталы! Ужат, тўсыштымат йомдареныт!“

— Вара, вара?—ышталеш Евсей Коча.

— А вара „эх, те трус тўшка!—кычкыралеш шонго.— Ме ожно немец деч тыге шылын куршталын улына, ужат“... Тудо мемнан туге шўктарен пытарыш, ме нимом ойлаш брын, савырнен кайышна.

— Эше чай онжым пералтыш,—ышталеш Коча.—

„Мыйын онгыштем генерал Бурсилов Георгиевский крестым шке пижыктен. Теве кузе кучедалаш кўлеш“. Да?

— Да! Да!—манеш Алексеев.

— Тудо крестным ынде ужат,—мане Коча, онжым пералтен ончыктыш.

Алексеев крестым ончалеш, Кочам ончалеш.

— А палет?—манеш вара,—молан тидым ойлем?

— Палем,—манеш Коча.—Тугеже ме тошто палыме улына. Аня, графинетым тышке кондо-ян!

Аня графиным шўкал шындыш. Коча аракам темышжла ойла:

— Чын огыл мо? Чын! Ме тунам удан огыл кучедалын улына. А те?.. Ужам, чодраште гына шылын куршталыда. „Тыге огыл,—шоналтышым,—кучедалаш кўлеш. Чон ок чыте, рвезе годым немецкий капиталист-шамыч кидыш логалын омыл да шонго воя немец кидеш колаш?“ Уке. Тиде лийын ок керт. Чын огыл мо?.. Чын! Кучо теве тиде стаканым, вашлийме лўмеш.

Алексеев ден Коча пералтен, йуын колтышт.

— Мый,—манеш Коча,—кызытсе кучедалмаш дене але моктанен ом керт. Але пеш шагал ыштыме. Чын,

ончылгече ик немецкий гарнизоным шалатен улына. Тиде шагал. Танк-шамычым шалаташ кўлеш. Нуно танкышт дене моктанат. Ожнат танк-шамыч лийыныт. Но тунам кучедалаш ме она мошто ыле. Мый ик онгай случайым шарнем. Тунам мый кавалерийыште лийынам. Ме немец-шамыч ваштареш атакыш лекна. Уло кертмын чымыктена. Мардежла. Шашке-шамыч кече ваштареш „йыл-йол, йыл-йол“ чолгыжыт гына. Теве ваштарешна шем чойн ора мўгырен лектеш. Икте... коктыт... Шке кая, шке пушка дене лўйылтеш. Мый танк нерген колашыже колынам ыле, но ужынжо омыл. Мыланем нимогай лўдмаш шўмыш ок перне. Тиде—еруида, шоналтышым. Ме танк ўмбаке кудал мийышна. Иктаж вич кавалерист-шамыч руаш тўнална. А каргыме... шашке ок пўч улмаш.

— Тиде йомак,—ышталеш Назарченко.

— Йомак?.. Нимаят йомак огыл,—ойла Коча.—Теве вес случай эше онгайрак. Колыштыда?

— Давай! Давай!—маныт колышт шинчыше-шамыч.

— Тиде ик хутор воктене ыле. Мый тунам артиллерийыште служенам. Палета, тунам мазут лийын огыл. Ме пушкынам сарай воктене шынден улына. Мо дене эрыкташ, шкат она пале. Теве ик артиллерист ойла: „раз мазут уке, то ўйым шўрена. Озан ушкалже уло, а ушкал лиймеке, ўйжат уло, очыни“. „Чын!“ келшышт моло-шамыч. Икте куржынат колтыш. Озан ўйжў уке улмаш. Но ўмбал уло. Тудо ик кўршўк ўмбалым нумал кондыш. Ме кугу пушка дулым ўмбал дене шўрен шындышна. Канал гыч ўмбалже даже ўлыкў йога. А шкеже, пашам пытарымеке, пўртыш пурышна. Мемнан кайымеке, озан изи урлык пийже... кажется, лўмжў Адольф ыле, кудалыштшыжла пушка деке миен. Уп-шынчеш, тамле пуш. Тудо тўршталтен, пушка агыш ончалеш—ўмбал. Адольф пушкыш вуйжым чыкен, нулаш тўналеш. Нулен-нулен кўргыш пура... Кенета тревога. Немец наступленийым тўналын. Ме писын куржын лекна. Йолташем снарядам налят, дулыш чыкал, сурален шындыш. „Ямде!“ кычкыралеш. Мый шнурым шупшыл колтышым. „Бу-у-у“ шоктен лўен колтышна. А шинчеда мо лийын пий дене?

— Кўрышт лектын возын,—ышталеш Алексеев.

— Ничего подобного! Пий лўалт чарашке лектынат, южышто чогашта, почешыже снаряд.

— Ха-ха-ха-ха!—воштыл колтышт чылан.

— А мо вараже?.. Немецым поктен колтымеке, кок арня гыч оза селашке миен. Онча, изи пийже—Адольф почшым лугкален уремыште кудалыштеш. Теве могай случай южо годым илышыште лиеда, а те маныда—шоя.

— Ну и курежат¹ вет, Коча,—ышталеш Аня.—Ну и курежат. Очыни, эреак калык коклаште коштмет дене тунем пытенат.

— Эше иктаж могай йомакым, эше,—йодыт молышт.

— Сайжым изиракын-изиракын,—манеш Коча.—А те муремыдам молан чарнышда?—йодо вара Зуев деч.

— Йомак сепен, йомак,—маныт партизан-шамыч.

— А колыштыда шуэш, мый тыланда, шочын колын огыда ул, тугай сылне мурым муын пуэм.

— Шуэш! Шуэш!—йүк-шамыч шоктат.

Отряд командир кыенел шогале.

— Йолташ-шамыч,—мане тудо,—мемнан командирна Геннадий Алексеев первый пырля ушнен кучедалмаште шкенжын героизмже дене поснак ойыртемалтын. Айста тудын деч шке мурыжым мураш йодына.

— Йодына! Йодына!—кычкырат ег-шамыч.

— Те вет садак марла мурым ода умло, йолташ-шамыч,—торешлана Алексеев.—Мый лучо рушла муралтем.

— Уке, марла! Марла!

— Мом ыштет, мураш логалеш,—ышталеш Алексеев.

Тудо калык ончыко лектын шогале. Вуйжым ниалтен колтышат, марла семым лукто.

Шудо вуйышто шудышырчык муралта,
Шудо вуетлан онгайже лиеш.
Ломбо вуйыштет шүшпыкет шүшкалта,
Ломбо вуетлан онгайже лиеш...

— Могай тудын йүкшө,—мане Аня.

— Чылт шүшпык гай,—пенгыдемда Василиса.

— Таче тыште ом лий ыле гын, тыгай мурым нигунамат ом кол ыле,—ойла адак Аня.

— Аня,—мане Василиса,—мутлан ойлаш, тыйым тиде командир марлан налеш гын, Марийский республикыш каяш кбнет ыле мо?

Аня шоналтышат, пелештыш:—Тиде лийын ок керт.

— А так ойлаш, лийын кертеш гын?

¹ Курежмаш—чиялтыл йомаклымаш.

— Пожале, каемат. Мыланем тиде командир ала молан чонеш пижеш. Сай ег, тыматле. Ала чыла марий-шамыч тыгай улты...

— А Серезатше?

— Серезат уда айдеме огыл. Но тудо кушто? Тудо ала шукертак пытен.

— А Тимкатше?

— Тимка? Тимка нигунамат мыйын танем лийын огыл.

— Геннадий мыланемат келша,—манеш Василиса.

Алексеев тугак мурыжым шуялта:

Куэ вуешет кукуэт муралта,
Куэ вуетлан онгайже лиеш,
Мыйжат муралтен колтем гын,
Тыланда векат онгайже лиеш.

Тудо мурен чарныш. Партизан-шамыч веселан совым кырат.

— Геннадий,—ужеш Василиса,—тол-ян мемнан деке! Тол, пагалымем!

— Мом каласеда?

— Нимом она каласе. Шүшпык гай яндар муретлан, памаш гыч йоген лекше яндар вуд гай тиде аракам подыл колто-ян.

— Удрамаш кид гыч йүаш лиеш,—мане Алексеев, чаркам кучышат, нблтал колтыш.

— Геннадий, шич ынде мемнан пелен. Кеч изиш кутырен шинче,—манеш Аня.

Алексеев Анян пелен шинче.

— Гена,—ышталеш Аня,—тыйын мурет моткоч сылне. Мый тыгай мурым нигунамат колын омыл. Гена, иктаж мом мари илыш гыч каласкале?

— Аня, мый тыланет каласкаленам ыльы-ыс,—манеш Алексеев.—Мо нерген тыланда ойлашыже?

— Каласе, кузе тендан удыр-шамыч чиен коштыт? Могай тендан музыка уло да тулеч моло нергенат.

— Лиеш,—мане Алексеев, ойлаш тўнгале:—мемнан удыр-шамыч, конечно, шке семынышт, мари вургемым чият. Тувыр ошо, тўрлеман. Тендан ончык мари ўдырым конден шогалташ гын, те кугу интерес дене ончеда ыле. Тувыр пеледышла косш, шонанпыл гай урвалде йыран, уштө куымо, але шелковый тасма дене ыштыме. Ошкыл колтымаш мари ўдырын, пожа-

луй, чылт вес түрлө. Ковра ўдыр, кузе лийын туге нигунамат ок ошкыл. Тудо капшым пўтыркален, онжым кадыртен, кидшым онгайын рўзалтен колта. Тудо йолжымат модыктен, йолтаганжым пўрдыктал налын эрта. Тыгак ковра ўдырын мугланымашыжат ойыртемалт шога: тудо мутым онгайын савыркален ойла.

— Да, онгай,—манеш Аня.—Каче-шамыч могай улыт?

— Каче-шамыч? Кузе тыланда ойлаш, тебе могай мый улам, моло-шамычат тыгаяк улыт.

— Гена, а музыкальный инструментда теңдан шкендан, национальный уло?—коклаш пурыш Василиса.

— Национальный музыкальный инструмент мемнан кўсле. Колын улыда кўсле йўкым?

— Мый колын омыл,—манеш Аня.

— А мый йомакыште кўсле маным колынам, но ом шинче, могай тудо,—ышталеш Василиса.

— Кўсле,—умылтара Геннадий.—Кум угылан ўстелгай лопка. Тушто шуко струна-шамыч улыт... Как кўслече шокталтен колта гын, шулен гына шинчет:

Кылтинг-кылтинг кўслеже ..
Кукшу кожын онгаже

— Тебе тыланда, пожалуйста, кўсле мурын семже,—мане вара Алексеев.

— Ох, могай сбрале!—манеш Аня.

— Адак мемнан шўвыр, тўмыр уло. Тыланда мари сўаным ончыкташ гын, ушда, пожале, кая.

— Давай сўан мурым! Сўан мурым!—кычкыраш тўнгале ватыже воктен шинчыше Трофим.

— Йолташ-шамыч,—манеш Алексеев.—Чыла ик ганаште мурен пытараш огеш лий. Тачеш сита.

